

X. A. Fernández Salgado (2004): “A interferencia do castelán no léxico galego: o castelanismo como recurso eufemístico”, en R. Álvarez / F. Fernández Rei / A. Santamarina (eds.): *A lingua galega: historia e actualidade*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega / Instituto da Lingua Galega, vol. 1, 501-507.

You are free to copy, distribute and transmit the work under the following conditions:

- **Attribution** — You must attribute the work in the manner specified by the author or licensor (but not in any way that suggests that they endorse you or your use of the work).
- **Non commercial** — You may not use this work for commercial purposes.

A INTERFERENCIA DO CASTELÁN NO LÉXICO GALEGO: O CASTELANISMO COMO RECURSO EUFEMÍSTICO

Xosé A. Fernández Salgado

Edicións Obradoiro. Vigo

O que a continuación lles vou expoñer pensarán vostedes que non se axusta ó resumo que aparecía no cadernoño entregado pola organización, resumo amplamente pretensioso e que levaría varias horas tratar. Contando con 20 minutos de exposición, vinme na obriga de acouta-lo tema dalgún xeito. E as miñas miras colleron rumbo ó eufemismo, en concreto, ó uso do castelanismo léxico como recurso eufemístico, enunciado que debe figurar despois do título, logo de lle poñer dous puntos.

A exposición artellarase en 3 apartados, que poderíamos enunciar da seguinte maneira:

1. No primeiro apartado trataremos aqueles castelanismos léxicos que se utilizan como eufemismos; poñamos por caso, o uso de **arrojar* para evita-las formas galegas que recollen este significado: *vomitar* ou *golsar*.
2. No segundo apartado veremos que tamén é por un uso eufemístico polo que existen parellas do tipo **costillas - costelas*, en enunciados como: *Dóenme as *costillas*.
3. E no terceiro e último, partindo de que, psicoloxicamente, moitos falantes galegos teñen asimilada e consideran a súa propia lingua, o galego, como un tabú (algo prohibido en determinados contextos), este feito axudaría a entender tamén parellas do tipo **ayer - onte*, termos que coexisten nun mesmo falante e que fai un uso deles, falando galego, en contextos moi marcados: interlocutor máis/menos coñecido, situación máis/menos formal, etc.

Cómpre deixarmos claro desde un primeiro momento que a interferencia producida polo contacto de linguas, no caso que nos ocupa do castelán no galego, é un proceso complexo no que, como xa sinalou Weinreich (1953), actúan dous tipos de factores: os estruturais e os non estruturais.

Os factores estruturais ou lingüísticos proveñen da organización das formas lingüísticas que constitúen un sistema definido, diferente para cada lingua, e en parte, indepen-

dente da experiencia e do comportamento non lingüísticos. Pola súa parte, os factores non estruturais ou extralingüísticos derivan do contacto das linguas co mundo exterior, da familiaridade dos individuos cos seus sistemas ou variedades e do valor que esa lingua como un todo é capaz de adquirir e as emocións que pode provocar.

Uns e outros deben terse en conta na explicación do castelanismo, sexa o nivel lingüístico en que se dea. Estes factores poden favorecer ou inhibi-lo nacemento da interferencia e, ó mesmo tempo, acelerar ou frea-la velocidade do proceso. As causas lingüísticas que provocan as interferencias irán parar antes ou despois ós factores extralingüísticos, moi importantes no caso do contacto entre galego e castelán. Pensemos, por exemplo, na importancia de considerármolo status de cada lingua e dos falantes que a empregan, o prestixio de cada unha entre os mesmos falantes, os niveis ou rexistros en que se usan, a maior ou menor receptividade dos falantes cara ás interferencias da outra lingua, etc. O predominio duns factores ou doutros en cada caso de interferencia levará ó falante á escolla dos mecanismos interferenciais, como pode ser no nivel léxico do galego a substitución da súa palabra pola do outro idioma (o caso de *onte* por **ayer/aier/aer*), ou unha restricción semántica da palabra autóctona (coma no caso de *costelas*).

1. Feita esta aclaración, pasemos a desenvolver-lo primeiro apartado do que falabamos. En liñas xerais, entendemos por eufemismo a palabra ou expresión que empregamos para agochar outro termo, interdito ou prohibido, xa que as condicións do acto de comunicación sexa polo receptor, a mensaxe, o código ou o contexto así o require. E ó falarmos de eufemismo temos que referirnos, loxicamente, a *tabú*, palabra tomada dunha lingua polinesia onde significa “sagrado” ou “intocable”. Os tabús existen en tódalas culturas coñecidas e refírense a actos, obxectos ou relacións que a sociedade desexa evitar, así como á linguaxe utilizada para falar deses asuntos. Xeralmente os tabús verbais están relacionados co sexo, o sobrenatural, a excreción, a morte... pero con bastante frecuencia esténdense tamén a outros aspectos da vida doméstica.

A utilización de palabras tabú pode dar orixe a toda unha serie de ditos, usos e respostas. A mención do demo ou dun espírito pode provocar unha reacción verbal, coma tal unha invocación divina: *¡Deus nos libre de tal!*; ou mesmo física, por exemplo o sinal da cruz. Unha obscenidade pode dar pé a unha recriminación escandalizada, por exemplo, *Vai lava-la boca*, ou incluso violencia física, especialmente se hai mulleres presentes.

A influencia das palabras tabús pode, incluso, atravesar-las fronteiras lingüísticas. Wardhaugh (1992, p. 271) e Crystal (1994, p. 8) fan notar que certos tabús parecen orixinarse en situacións de bilingüismo. Citan o exemplo da tribo dos *creek* de Oklahoma, que comezaron a evitar con frecuencia as palabras *fákki* ‘terra’, *apiswa* ‘carne’ e *apissi* ‘graxa’, na súa lingua a medida que incrementaban o seu entendemento do inglés, lingua na que existen vocábulos tabús de pronuncia similar a estas palabras. Un fenó-

meno parecido ocorre cos tailandeses que aprenden inglés, onde o inglés *yet* se asemella moito ó tai *jed*, unha palabra obscena usada para “ter trato sexual”. E comenta tamén que os chineses que se chaman Li, un apelido moi corrente entre eles, poden encontra-lo seu nome embarazoso en Rangún, en vista da palabra birmana *lá* “falo”. Non dispoño de abondos datos para poñer algún exemplo semellante no galego; é dicir, unha palabra galega que deixase de se usar ou recuase no seu emprego por homonimia cunha palabra tabú en castelán. Coido, con todo, que razóns deste tipo deben ser consideradas para explica-la presenza no galego moderno unicamente das formas cultas *medio*, *mediar*, *mediado*, *mediada* (<lat. MEDIUS), que substituíron as populares habituais no galego medieval *meo*, *mear*, *meado*, *meada*, debido á evidente semellanza formal destas coas palabras castelás *mear* ‘ouriñar’, *meada*, *meo(s)* ‘ouriños’.

A maneira máis frecuente de o falante enfrenta-las palabras e nocións tabús é a de desenvolver eufemismos e circunloquios. Pero o falante tamén pode atenua-la palabra prohibida coa anteposición ou posposición de expresións do tipo *con perdón* ou *dispensando*. Alguén podería dicir: *Pícame aquí no c.*, *dispensando*, ou *Úlenche os pés, con perdón*.

Na actualidade as causas eufemísticas son da orde afectivo-asociativa. Xa non se teme a palabra coma antigamente, senón as asociacións e as connotacións que esperta. Do que se foxe por medio do eufemismo é da representación obscena, lixosa ou molesta que o ser, a función, o obxecto lle transmite á palabra.

Segundo Montero Cartelle (1981, p. 22), dúas son as causas eufemísticas: unha interna, psíquica, e outra externa, social (a decencia, a delicadeza, a prudencia, o pudor). Ámbalas dúas, sen embargo, poden reunirse nunha soa externa e social (a presión do mundo cultural sobre o individuo), que por un proceso de asimilación psicolóxica chega a formar parte da propia personalidade, converténdose deste xeito en interna. Dunha banda, o sentimento relixioso-supersticioso e doutra o convencionalismo social, son os que en último termo xeran o proceso psicolóxico que condiciona ó individuo a elixir de entre as posibilidades que lle ofrece a lingua, aquelas que lle van permitir designar suavemente o que el asocia co perigoso, co obsceno, co desagradable e co malsante.

O problema do eufemismo é un problema de asociacións. O falante no seu afán de evitalas utiliza as posibilidades que a súa propia lingua lle ofrece. E entre as varias, unha delas pode se-lo substituto da palabra por un estranxeirismo, no caso do galegofalante, o castelanismo. A palabra castelá, con independencia do status que teña nesta lingua, é para os usuarios do galego, polo menos para un certo tipo de falantes, unha forma léxica que se adapta con facilidade a calquera modalidade de discurso: culto, se así se quere que sexa, respectuoso, se é o que se busca. Por exemplo, o castelanismo **carajo* non posúe as connotacións obscenas que, pola súa parte, caracterizan a *carallo*; **carajo* admite un uso eufemístico. Ben é certo que, ó igual que o que é tabú para unha xeración pode deixar de se-lo nas seguintes; con **carajo* sucedeu algo parecido, e actualmente nas xeracións máis novas está caendo en desuso. Seguindo na interdicción

sexual, o mesmo uso eufemístico se produce cando se empregan *joder ou *coño, falando galego. Estes castelanismos —e outros do mesmo campo que non nomeo, pero de seguro que saben a cales me refiro— son percibidos como menos vulgares e obscenos cás formas autóctonas galegas que refiren isto.

Relacionados coa interdicción relixiosa, en concreto coa “morte”, o uso eufemístico do castelanismo *morir por *morrer* existe en zonas do galego oriental, así coma tampouco é infrecuente o culto *fallecer noutras zonas.

Outros exemplos deste tipo de castelanismos son os empregados cos cativos cando se lles di *marrano, *cochino, *cochinada, formas eufemísticas tamén en castelán, por *cocho* ou *porco* e os seus derivados *cochada* ou *porcallada*; *grueso por *gordo*, referíndose a persoas en comentarios como: *A Fulana vincha *gruesa*; *joven por *novo* ou *mozo* en enunciados do tipo: *Vostede aínda está moi *joven*; ou o de *parienta, vulgarismo festivo para se referir á muller dun.

É o decoro, tamén, a razón pola que sempre lle teño oído a miña nai o castelanismo *culo, por *cu*, en enunciados do tipo: *O pantalón quédache moi arretegado no *culo*, cando usa *cu*, por exemplo, nunha frase como: *Viña co feixe sobre do cu*. Ou os eufemismos, xa mencionados ó comezo da exposición, *arrojar e *devolver no canto das palabras galegas *golsar* ou *vomitir*, con restriccións semánticas dentro do propio galego, unha para os animais e outra para as persoas.

Vemos que o carácter bilingüe do falante galego, aínda que sexa pasivo, permítelle satisfacer a necesidade de eufemismos botando man de palabras castelás. Pero isto tamén ocorre noutras linguas. Comenta Weinreich (1953, p.130), ó analiza-las razóns dos préstamos lexicais, que nun dialecto do ruso a forma finlandesa *repaki* converteuse nun eufemismo benvido de “menstruación”, e os *patois* dos Vosgos tomaron a forma francesa *vomir* ‘vomitar’, en tanto que o francés satisfizo esa necesidade substituíndo *vomir* polos sinónimos máis elegantes *rejeter* ou *rendre*.

2. Dun xeito semellante, coído que razóns de tipo eufemístico axudan a explica-la existencia nun mesmo falante de parellas do tipo *costelas* - *costillas, *costas* - *espalda, *figado* - *higado ou *riles* - *riñóns. O usuario normal do galego, condicionado polo contexto socio-comunicativo tende a ir restrinxindo o significado da palabra galega: emprégaa para designa-la parte do corpo dos animais, en tanto que escolle o castelanismo para nomea-la parte do corpo humano. Isto leva o perigo de que a forma galega se especialice e vaia quedando obsoleta para o falante, en tanto que toma o castelanismo como voz moderna.

Casos eufemísticos semellantes de especialización semántica son tamén o uso do verbo galego *deitar* para os animais, mentres que o castelanismo *acostarse tende a ir suplantando a aquel cando se refire ás persoas, porque se lle preguntasemos a un paisano o porqué do asunto diría: *¡Home, unha cousa é unha persoa e outra un animal!* De

xeito igual hai que enfoca-la parella **ternera - becerro*: o castelanismo refírese a carne do animal —é a forma que se escoita adoito cando se pide nas cortadorías e restaurantes— en tanto que a palabra enxebre vai reducindo o seu significado ó de ‘cría da vaca’; o mesmo sucede con **cerdo*, ‘carne’, e *porco*, ‘animal’. Esta distinción reflíctese noutras linguas; lembremos que en inglés *pig* ‘porco’ designa o animal, en tanto que o termo para a carne comestible deste animal é *pork*, palabra tomada do francés cando esta era a lingua de prestixio en Inglaterra.

O uso do castelanismo como eufemismo nestes casos ten que ver, enunciado dun xeito simple, co problema da definición de rexistros lingüísticos dentro do galego; mellor dito, coa indefinición dun rexistro, digamos, medio-culto ou non marcado, feito que tivo que influír na psicoloxía e na ideoloxía do propio falante sobre a súa lingua. O galegofalante ve no termo castelán (*carne de *cerdo, carne de *ternera, *acostarse...*) unha denominación de rexistro lingüístico medio sen connotacións pexorativas, connotacións que si lle parecen que teñen as palabras da súa fala normal *porco, cocho, becerro, xato, deitarse...*, e que non sente como respectuosas. En última instancia, o castelán é para moitos galegofalantes a lingua do decoro, da delicadeza e a lingua culta, a do prestixio, da cal pode botar man cando a situación comunicativa así llo dicta.

3. Recordemos que ó longo da súa convivencia, o castelán influíu sobre o galego en dúas direccións. Por unha banda, o castelán actuou de tranca durante varios séculos para a renovación lexical do galego, impedindo que no propio idioma se habilitasen novos termos que o mantivesen a ton coa evolución socioeconómica e cultural. Por outra, o castelán asumiu as funcións comunicativas das situacións formais: Administración, Igrexa, Ensino... relegando o galego ás coloquiais e familiares.

Por iso coído que, psicoloxicamente, o galegofalante actúa ante a súa propia lingua e ante as súas propias palabras coma se estas fosen un *tabú*, un algo prohibido, e en tal caso o castelán sérvelle, ás veces, de escape eufemístico. A propia lingua galega é un *tabú*, sono as súas palabras e o que significan. Historicamente, esta desestimación pola propia lingua veulle imposta ós galegos da situación diglósica que viviron o galego e os seus usuarios durante máis de cincocentos anos; o sempre mencionado “autonoxo” levounos a ve-la nosa fala e as súas palabras como vulgares e *groseras*. Por exemplo, non deixa de ser curiosa a elección e a predilección consciente por voces galegas, por parte dalgúns castelanfalantes de Galicia, para expresaren calidades e estados negativos; estoume a referir a palabras como *trapallada, trangalleiro, lacazán, nugallán, lercho, parvo, parvada*, etc.

Tampouco debemos esquecermos da connotación pexorativa que arrodeou a palabra *gallego* en idiomas coma o castelán e o portugués; nin da visión que de nós tiñan os non galegos. Lembremos só algunhas opinións sobre o galego e os seus falantes que recolle o profesor Alonso Montero (1974) no seu libro *Galicia vista por los no gallegos*:

A. Jouvin (1672): “*La lengua es hermosa en Castilla, en Galicia es grosera*”, (p. 283).

P. Norberto Caino (1755): “*Verdad es que en Galicia el dialecto es un poco grosero y rudo, porque tiene un poco de portugués, lo que lo desfigura mucho*”, (p. 283).

Diccionario da Real Academia Española, (ed. de 1899): “*Gallego: Dialecto de los gallegos*”, (p. 284).

C. Daux (1909): “*El país de los gallegos empieza, y con el un lenguaje bárbaro, una mala jerga de bajo español y de portugués que hace las relaciones embarazosas*”, (p. 284).

Pío Baroja (1928): “*Así dentro de España mismo, el castellano siente más enemistad natural por la manera de hablar del catalán o del gallego, que emplean dialectos latinos como el suyo, que no por el vasco, que usa un lenguaje que no tiene relación con su lengua*”, (p. 285).

Seméllame que parte destas opinións serían compartidas polas clases máis podentes galegas de cada época, que en resumidas contas falaban castelán e vían no galego, parafraseando as opinións anteriores, un dialecto indelicado, unha especie de xerga falada por rudos labradores e mariñeiros. Ante esta consideración, a psicoloxía do falante de galego dictaríalle dúas saídas: cambiar de lingua ou depura-la súa fala, sobre todo das formas léxicas que máis denotasen a súa procedencia. E estas serían, nun primeiro momento, aquelas das que el era consciente que tiñan forma e pronuncia distinta nos dous idiomas. Sería entón cando, se a situación e o contexto o requirían, comezou a substituí-las voces máis enxebres, como *lonxe* por **lexos*, *culler* por **cuchara*, *coello* por **conexo*, *onte* por **ayer*, castelanismos máis ou menos vellos no galego, ou o máis recente, **perro* por *can*.

E remato cunha pequena reflexión que foi a que me fixo teimar en todo o anterior. Coido que poucos pobos hai coma Galicia no mundo con lingua de seu, en que os propios falantes empreguen unha palabra estranxeira para denomina-la súa lingua e o seu xentilicio. O castelanismo *gallego* foi ata hai ben pouco a voz xeral en todo o territorio galego, utilizada por nós, os galegos, para chamármonos a nós mesmos e ó noso idioma. A voz *galego*, hoxe felizmente recuperada, conservouse no galego exterior e mais en Portugal.

E pregunto eu: ¿non será o castelanismo *gallego* un eufemismo noso para denominármonos a nós mesmos?

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- Alonso Montero, X., *Galicia vista por los no gallegos*, Madrid, Ediciones Júcar, 1974.
 Crystal D., *Enciclopedia del lenguaje de la Universidad de Cambridge*, Madrid, Taurus, 1994.
 (Trad. e adap. de *The Cambridge encyclopedia of language*, 1987).

- Wardhaugh, R., *Introducción á sociolingüística*, Universidade de Santiago de Compostela, 1992. (Traduc. de *An introduction to Sociolinguistics*, 1986).
- Montero, E., *El eufemismo en Galicia (su comparación con otras áreas romances)*, Anexo 17 de *Verba*, Universidade de Santiago de Compostela, 1981.
- Weinreich, U., *Lenguas en contacto. Descubrimientos y problemas*, Ediciones de la Biblioteca de la Universidad Central, Caracas, 1974. (Trad. de *Languages in contact: findings and problems*, 1953).